

ÇİMNAZ ALXASOVA
AYTƏN HACIYEVA
ADİU

çimnaz,aytən@mail.ru.

MÜASİR İNGİLİS ƏDƏBİ DİLİNİN SEMİSİOLOGİYASINDA OMONİMLƏRİN ÇOXMƏNALI SOZLƏRDƏN FƏRQLİ VƏ OXŞAR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: dilin semantik sistemi, semasiologiya, omonimlər, omofonlar, omograflar və paronimlər

Ключевы слова: Семантическая система языка, семасиология, омоними,

омофоны, омографы и паронимы

Keys words: semantical system of language semasiology, omonyms, omophons, omographs and paronyms

Nəzəri dilçiliyin əsrlər boyu inkişafı əsasında onun bir sıra şöbələri yaranıb müəyyənlanmışdır. Belə müstəqil şöbələrindən biri də semasiologiyadır. Semasiologiya - dilin semantik sistemi haqqında linqvistik təlimdir. Bu termin yunan mənşəli olub, "semasion"-məna, fikir, "loqos" isə təlim anlayışını bildirir. Semasiologiyanın kökü söz və ifadənin mənşəcə öyrənilməsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, sözün mənşəyi haqqında düşüncələr hələ eramızdan çox-çox əvvəl qədim və antik nemdə təşəkkül tapmışdır. Bu məsələlərlə bağlı semantik hadisələrin şərhində də yer verilmişdir. Məsələn müasir semasiologiyanın ən vacib problemlərindən biri çəxmənəlilik problemi öz başlanğıcını yunan mütəfəkkiri Aristoteldən götürmüşdür. Dilin semantik hadisələri lüğət işləri ilə əlaqədar da şərh edilmişdir. Bizim eranın II əsrində Çin alimi Lyu Si yaratdığı "Şi min" adlı lüğətində semasiologiya məsələrinə xüsusi yer vermişdir. Semantika məsələlərinə dair dərin tədqiqatlar aparmış alman alimi Karl Rayziq 1820-ci ildə semasiologiyayı dilçiliyin müstəqil şöbəsi kimi ayırmış və bu şöbənin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirməyə səy etmişdir. Semasiologiyanın bir şöbə kimi müstəqilləşməsində fransız dilçisi Mişel Brealın xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onun bəzi alimlər tərəfindən linqvistik semantikanın atası hesab edilməsi heç də təsadüfi deyil. Mişel Brealın "Essai də Semantique" adlı əsəri semasiologiyanın tarixində əvəzsiz əhəmiyyət kəsb edir.

Dilin semantikasi olduqca çoxcəhətli və mürəkkəbdir. Bu mövzu ilə təkcə dilçilik deyil məntiq və fəlsəfə də məşğul olur. Filosoflar tədqiq etdikləri bu səhəni fəlsəfi semantika məntiqşünaslar isə məntiqi semantika adlandırırlar.

Dildə söz və ifadənin mənası mənanın dəyişməsi mənanın genişlənməsi daralması sözün məcazi mənə bildirməsi çoxmənalılıq omonimlik antonimlik və sair kimi semasioloji məsələləri tədqiqi semasiologiya şöbəsinin mövzunu təşkil edir. Semasiologiya tərkib hissəsi olan dünya dillərində geniş yayılmışdır. Formaca eyni mənaca müxtəlif olan leksik vahidlər omonim sözlər adlanır. Birinci cümlədəki "light" sözü "yüngül" mənasında verilmişdir. İkinci cümlədəki "light" sözü isə "ışıqlı" mənasını daşıyır. Run fast (quickly) and stand fast (firmly) ifadələri arasındakı fərq onların mənələrindədir.

"A clean fast is better than a dirty breakfast:

Who feasts till he is sick must fast till he is well."

Nümunədə omonim kimi verilmiş "fast" sözü istifadə şərtlərindən asılı olaraq müxtəlif mənə dəyəri qazanır. Hər bir omonimik cütlük omonim lüğətlərində sadalanır.

Omonimlik çoxlu dildə mövcuddur ancaq ingilis dilində birhecalı sözlər arasında xüsusilə tez-tez rast gəlinir."

Oksford ingilis dili lüğəti"də omonim siyahısında verilən 2540 omonimlərdən 89% i birhecalı sözlərin payına düşür. Və yalnız 9.1% iki hecalı sözləridir. Onların morfoloji quruluşlarının nöqteyi-nəzərindən onlar əsasən təkmorfem sözlərdir.

Omonimliyi təşkil edən sözlər həm eyni bir nitq hissəsinə həm də ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid ola bilər. Məsələn: "If you dust the bedroom you have to remove the dust." Verilmiş cümlədə birinci halda "dust" feildir, "təmizləmək" mənasında nəzərdə tutulub. İkinci halda "dust" isimdir və "toz" mənasındadır.

Omonimlər öz zahiri cəhətinə görə çoxmənalı sözlərə oxşayır. Çünki çoxmənalı sözlər də formaca eyni mənaca müxtəlifdir. Lakin daşdığı mənaya görə omonimlər çoxmənalı sözlərdən fərqlənir. Çoxmənalı sözlərdə mənələrdən biri əsas digərləri isə ondan törəmə olur. Yəni çoxmənalılıq sözün əsas mənasını məcazlaşması yolu ilə yaranır.

Omonimlərin çoxmənalı sözlərdən fərqi qısaca olaraq aşağıdakı kimi qeyd etmək olar.

1. Çoxmənalı sözlərdən fərqli olaraq omonimlər ayrı-ayrı mənaları bildirir.

2. Çoxmənalı sözlərdən fərqli olaraq omonimlər yalnız həqiqi mənada olur.

3. Çoxmənalı sözlərdən fərqli olaraq omonimlər həm eyni həmdə ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid olur.

Söz yaradıcılığında omonimlər müxtəlif üsullarla yaranır. Bu üsullardan biri fonetik dəyişiklikdir. Söz tarixi inkişafda dəyişikliyə məruz qalır. Belə

dəyişiklərin nəticəsində sözlər əvvəllər fərqli şəkildə tələffüz edilsələr də tarixi inkişaf prosesində sözlərin eyni səslənməsi formalaşır.

Məsələn müasir ingilis dilində omonim cütüyü olan "Night" and "knight"sözləri qədim ingilis dilində omonim deyildilər çünki ikinci sözdəki "k" samiti tələffüz edilirdi. Başqa bir misalda "to write" feili ilə "right" ышаәеш omonimdir, amma "to write" felinin qədim ingilis dilində olan variantı "to writan" ilə "right" sifətinin qədim variantı "reht" yaxud "riht" sözləri arasında fərq böyükdür. Eləcə də sea(dəniz) isimi qədim ingilis dilində sea kimi to see(görmək) feili isə seon kimi yazılır. Belə fərqi work(iş) ismi ilə to work (işləmək) feili arasında da görmək olar bu sözlərin qədim ingilis dilindəki qarşılıqları wyrkean və weork-dir.

Omonimlərin yaranma üsullarından biri də alınma sözlərdir. Alınma sözlər fonetik uyğulaşmanın son mərhələsində dildə olan doğma sözlərlə uyğulaşır. "rite to write-right" omonimik qrupda olan sözlərdən ikinci və üçüncü söz ingilis dilinin öz mənşəyinə aiddir amma "rite" sözü Latın mənşəlidir (Latın "ritus"). İngilis dilində bir çox dillərində alınmış sözlər vardır. Bu sözlər zaman keçdikcə dildə formalaşaraq dildə əvvəldən mövcud olmuş sözlərlə omonimlik yaradır. Misal üçün fransız dilində alınmış race(reis)-(running) və müasir ingilis dilində mövcud olan race (reis) (a distinct ethnical stock) sözləri tarixi dəyişikliklər nəticəsində omonim cütüyünə çevrilmişdir... Söz yaradıcılığının bir növü olan çevrilmə (conversion) də omonimliyin inkişafına xeyli töhfə vermişdir. Buna misal olaraq "comb" n-"comb" v, "pale" adj "pale" v, "make" v -"make" n omonim cütlüklərini göstərə bilərik. Bu tip omonimlər müxtəlif nitq hissələrinə aid olur və leksiko-qrammatik omonimlər adlanır. Söz yaradıcılığının başqa bir növü olan qısaltmalar (shortening) da ingilis dilində omonimlərin sayını artıran amillərdən biridir. Məsələn "fan" sözü "fanatic" (fənaetik) sözünün qısa formasıdır. Bu sözün ontonim qarşılığı olur. Dildə omonimlərin yaranmasının digər bir növü də abbreviaturalardır. Müəsisə təşkilat və ya ölkə adının baş hərflərlə qısdılması ingilis dilinin lüğət tərkibindən artıq mövcud olan hər hansısa bir sözü uyğun gələ bilər. Misal Amerika Birləşmiş Ştatları (United States of America) qısaca olaraq US yazılır. Bu da tələffüzü zamanı us əvəzliyinə uyğundur. Səs yamsılama ilə düzələn sözlər həmçinin başqa sözlər ilə omonim cütlərini formalaşdırır: bang(n, a loud, sudden, explosive noise)-bang (n, a fringe of hair combed over the forehead). Həmçinin mew(n, the sound the cat makes)-mew (n, a sea gull) - mew (n, a pen in which poultry is fattened) mews (small terraced houses in Central London)

Məlumdur ki dildə ayrı-ayrı kök sözlərin omonim olması ilə yanaşı bəzən nitq prosesində müxtəlif mənali sözlərin eyni şəkildə səslənməsi hadisəsi də baş verir. Bu da omonimlik hesab olunur. Dilçilikdə omonimlərin fonetik omonimlər omofonlar və morfoloji omonimlər- omoqraflar tipi şərh

olunur. İngilis dilində fərqli quruluşla malik olan sözlərin eyni səslənməsinin şahidi oluruq. Məsələn Bu sözlərin hərflər tərkibi fərqli olsa da səslənməsi eynidir. Belə sözlər omofonlar adlanır. The play-wright on my right thinks that some conventional rite should symbolize the right of every man to write as he pleases-cümləsində istifadə olunan wright, right, rite, right və write sözləri fərqli hərflər tərkibinə malik olsalar da səslənməsi eynidir. Verilmiş nümunədəki omofonlar eyni zamanda fərqli nitq hissələrinə də aiddir. Bu cümlədə (rite) səs kompleksi həm isim həm sifət həm zərf həm də feil kimi verilmişdir və dörd fərqli hərflər tərkibinə altı fərqli mənaya malikdir.

Omofonlar eyni zamanda böyük hərflərdən istifadə etməklə də yaranır.

"How much is my milk bill?"; "Excuse me, Madam, but my name is John, not Bill. Əksər hallarda omofonların tələffüzlərindəki fərq ya onların vurğularında, ya da xüsusi nəzərə çəpdirilmələrində olur. Əslində, sözün hansı hecasının vurğulu olması əsas şərtidir. İki hecalı sözlərə nəzər salsaq, görürük ki, əsasən isimlərdən birinci heca vurğulu olur, fəllərdə isə vurğu ikinci hecaya düşür. Məsələn, contest (n) - contest (v). Amma elə sözlər də vardır ki, onlarda vurğu dəyişmir. Məsələn, abuse və use sözləri. Burada səs əvəzlənməsi (sound interchange) baş verir. Feil formasında (z) cingiltisi, isim formasında isə kar samiti (s) olur. Lakin həmişə isim və feil dəyişmələri olmur.

İngilis dilində bir sıra sözlər vardır ki, onlar müxtəlif nitq hissələrinə mənsubdurlar və komponentlərdən biri cəm şəkilçisi qəbul etsə də cümlələr eyni cür səslənir. Məsələn, assess-assess omofonik cümlüyündə birinci assess-assess sözünün cəm forması, ikinci assess sözü isə Latın mənşəli olub "qəpik"-mənasındadır. Read sözü də omofondur, çünki feilin indiki və keçmiş zaman formalarında eyni cür yazılır. lakin hər iki zamanda səslənməsi fərqlidir.

Ədəbiyyat

1. A. M. Qurbanov "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" Bakı 1985
2. Hacıyeva A. H. "English Lexicology", Bakı 2011.
3. Hacıyeva A. H. "Contrastive Lexicology", Bakı 2010.

CH. Alkhasova,
A. Gadjeva

Place of homonyms in word formation

Summary

The article deals with homonyms and their classifications. In the lexical system of the English language there are the words that sound the same, but have different meaning. These words are called lexical homonyms. Homonyms

are words identical in pronunciation and spelling. English vocabulary is rich with homonyms and word group. The most widely accepted classification in that recognizing homonyms, homophones and homographs. When different words are spelled the same way but pronounced differently, they belong to the category of homographs. By contrast, when different words are pronounced the same way but spelled differently, we may properly call them homophones. The classification of homonyms of English language by A.I. Smirnitsky was presented in this work. Accordingly, Professor A.I. Smirnitsky classified homonyms into two large classes; full homonyms, partial homonyms. The article is devoted to the investigation of reporting verbs in English. In the article the lexical, grammatical and syntactic characteristics of reporting verbs, and also their logical-semantic aspects are investigated here. It is mentioned in the article that the study of verbs expressing speech process is a matter of priority in linguistics. The history of investigation of the problem is studied on the basis of concrete sources, and some divergences in opinion among linguists on the composition of reporting verb are also found out..

**Ч.Алхасова,
А.Гаджиева**

**Место омонимов в словообразование в современном
английском языке
Резюме**

Статья посвящена изучению глаголов речи в английском языке. В статье исследуются лексические, грамматические, синтаксические, а также логико-семантические особенности глаголов говорения. В статье подчеркивается приоритетность изучения глаголов, обозначающие процесс речи. История изучения проблемы исследуется на основе конкретных источников и выявляется отсутствие единого мнения по составу глаголов говорения. Омонимы-это слова одной части речи, различные по звучанию и написанию, имеющие прямо противоположные лексические значения. Лексические единицы словарного состава языка оказываются тесно связанными не только на основании их ассоциативной связи по сходству или смежности как лексико-семантические варианты многозначного слова. Большинство слов языка не содержит признака-способного к противопоставлению, однако, в переносном значении они могут обрести омоним.

**Rəyçi: Nuriyyə Rzayeva
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**